
ТЕМА 21

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, СКОЄНИХ ЗАСУДЖЕНИМИ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

§ 1. Криміналістична характеристика злочинів, скоєних засудженими, які відбувають покарання в УВП (установах виконання покарань).

§ 2. Невідкладні початкові слідчі дії та їх взаємодія з режимними й оперативно-розшуковими заходами.

§ 3. Особливості методики розслідування окремих видів злочинів, скоєних в УВП.

§ 4. Попередження скоєння злочинів в УВП.

§ 1. Криміналістична характеристика злочинів, скоєних засудженими, які відбувають покарання в УВП (установах виконання покарань)

Розпочатий в Україні процес реформування і оновлення суспільства передбачає заміну старих і створення нових соціальних відносин, способу життя та розбудову економіки на ринкових засадах.

У зв'язку з цим зростає необхідність у науковому поясненні та практичній можливості впливу на прогресивний процес розвитку суспільства. Наповнення права новим змістом, із висвітленням різних, в тому числі і негативних сторін цих процесів, необхідне для того, щоб питання правової діяльності не викликали сумніву на шляху побудови правової держави.

Спад виробництва, скорочення штатів на підприємствах, організаціях і установах викликали збільшення безробіття та зростання злочинності: крадіжок, грабежів, розбійних нападів, вбивств, майнових злочинів та ін.

Поява таких факторів, як хабарництво, шахрайство, зростання корупції, тенденції до злиття кримінальної і організованої злочинності, стали адекватною причиною прийняття «Державної програми боротьби зі злочинністю», в якій акцентовано, що гострота криміногенної обстановки вимагає ведення

великомасштабних, комплексних заходів з боку держави, де пріоритетна увага повинна бути віддана питанням правового забезпечення правоохоронної діяльності, удосконаленню системи профілактики правопорушень. До першочергових завдань необхідно віднести удосконалення кримінально-виконавчої системи, яка згідно з діючим законодавством та поряд з іншими державними органами покликана виконувати завдання загального і індивідуального попередження злочинів, а також попередження інших негативних явищ у місцях позбавлення волі.

Процес виконання покарання у вигляді позбавлення волі в УВП достатньо повно регламентується кримінально-виконавчим кодексом України від 11.07.2003р. Ним, зокрема, визначені загальні принципи, порядок і умови виконання покарань, режим у місцях позбавлення волі, застосування інших заходів виправно-трудоного впливу.

Так, установи виконання покарань відповідно до КВК призначені для виконання вироків судів. Але, крім того, УВП покликані надавати допомогу слідчим органам у розкритті як раніше скоєних злочинів, так і злочинів, скоєних під час відбування покарання.

Практика виробила декілька форм взаємодії слідчих органів і адміністрації УВП.

1. Надання співробітниками УВП допомоги слідчим органам у розслідуванні та вивченні особи засудженого у випадку скоєння ним нового злочину у місцях позбавлення волі або після звільнення.

2. Здійснення спільних заходів з виявлення серед засуджених нерозкритих злочинів (в основному здійснюється оперативно-розшуковими заходами).

3. Організація спільної роботи у зв'язку з явкою засуджених з повинною.

Відповідно до КПК начальники кримінально-виконавчих установ (виправних центрів, виправних колоній), виховних колоній, СІЗО, ЛТП¹ є органами дізнання у справах про злочини проти встановленого порядку несення служби, вчинені працівниками цих установ, а також у справах про злочини, вчинені на території зазначених установ. У цих установах, у випадку скоєння злочину, дізнання проводиться за наказом начальника установи однією з осіб начальницького складу, як правило, особою зі складу оперативних служб.

¹ ЛТП (лікувально-трудоий профілакторій) реорганізовано. Нині, за змістом ч. 2 ст. 96 Кримінального кодексу примусове лікування здійснюється за місцем відбування покарання, при умові, якщо особа засуджена до позбавлення волі чи обмеження волі.

Без позбавлення волі й обмеження волі, примусове лікування здійснюється за вироком суду в спеціальних лікувальних закладах Міністерства охорони здоров'я України, а саме: стаціонарних спеціалізованих наркологічних диспансерах, наркологічних відділеннях при психіатричних лікарнях, поліклініках, амбулаторних наркологічних кабінетах при наркологічних та психоневрологічних диспансерах.

За наявності ознак злочину, що не є тяжким згідно з КПК, орган дізнання порушує кримінальну справу і, дотримуючись вимог КПК, проводить слідчі дії для встановлення особи, яка вчинила злочин. У таких справах дізнання проводиться у строк не більше 10 днів, починаючи з моменту встановлення особи, яка його вчинила, після чого справа передається слідчому.

У справі про тяжкий злочин дізнання проводиться у строк не більше 10 днів з моменту порушення справи, після чого справа також передається слідчому. Але, якщо особу (злочинця) не встановлено, а також в інших необхідних випадках, дізнавач продовжує здійснювати оперативно-розшукові та інші заходи для встановлення особи злочинця.

Типи злочинної поведінки засуджених:

- насильницька злочинна поведінка, що включає в себе фізичне насилля (навмисне вбивство, спричинення тяжких тілесних ушкоджень, хуліганство, втеча, поєднана з насильством над вартою та ін.), поєднана з психічним впливом (погроза, образа, наклеп тощо);
- корислива злочинна поведінка, яка включає в себе різні види розкрадань з установ і органів виконання кримінальних покарань;
- статеві ексцеси засуджених, що виражаються у сексуальних злочинах, статевих збоченнях, мужолозтві тощо;
- поведіння з наркотичними та іншими забороненими речами і предметами;
- злочинна поведінка співробітників органів виконання покарань (авто-транспортні злочини, крадіжки, отримання хабарів, зловживання службовим становищем тощо);
- ухилення від відбування покарання, яке, залежно від юридичної регламентації, можна поділити на втечу з місць позбавлення волі або з-під варти і ухилення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі.

Злочини, скоєні в місцях позбавлення волі, мають свої особливості, які детермінуються своєрідністю умов, в яких здійснюється виконання кримінальних покарань. До таких особливостей відносять:

- наявність обмеженого кола осіб (засуджених);
- наявність своєрідної системи норм і правил – «злочинських традицій»;
- наявність своєрідної ієрархії в середовищі засуджених;
- наявність більш широкого кола осіб, які володіють оперативно-правовою інформацією та схильністю до скоєння різних злочинів.

При визначенні загальної тактики розслідування злочинів, скоєних в УВП, треба враховувати, що кожен із злочинів має індивідуальні, властиві тільки йому риси. Разом з тим індивідуальність і своєрідність злочину не виключає наявності багатьох загальних ознак злочинів, що належать до одного

виду. Перш за все, це сварки, бійки, образи, акти мужолозтва та інші непропорційні дії.

Вивчення архівних кримінальних справ і аналіз обстановки кримінально-виконавчої системи підтверджує, що намір скоїти злочин в'язень демонстрував у кожному третьому випадку, частіше за все погрожуючи в адресу потерпілого, нерідко розв'язуючи бійки, сварки та ін. Близько половини потерпілих з числа засуджених, хоч і не відрізнялись за своїм правовим статусом в УВП від тих засуджених, які скоїли злочин, все ж характеризувались негативно. Близько третини з них були майстрами, бригадирами, нарядчиками, днювальними, частина з них зловживала своїм положенням.

Злочини частіше за все скоюються засудженими молодшого віку, які не мають сім'ї, судимими 2–3 рази (переважно за скоєння насильницьких злочинів) та мають негативну характеристику в УВП (ними скоюється близько третини від усіх скоєних злочинів в УВП).

Найбільш розповсюдженими мотивами для скоєння засудженими злочинів в УВП є мотиви помсти за непропорційні дії з боку інших засуджених (близько 59% скоєних злочинів), мотиви помсти за пропорційні дії з боку інших засуджених (близько 17 % скоєних злочинів), а також з хуліганських спонукань.

До найбільш розповсюджених умов, що сприяють скоєнню злочинів засудженими, належать:

- відсутність необхідної ізоляції і постійного нагляду (у 60 % випадків);
- вживання спиртних напоїв і наркотичних речовин (у 35% випадків);
- незнання оперативними працівниками внутрішніх процесів, що відбуваються у середовищі засуджених;
- відсутність контролю працівників виробництва, що призводить до виготовлення різних заготовок, заточок, ножів та інших пристосувань для скоєння злочинів.

Більшість випадків скоєння злочинів відбувається в житловій зоні. При цьому щодо часу скоєння злочинів, то вони переважно скоюються в нічний час (в інтервалі від 22:00 до 6:00).

Більшість насильницьких злочинів скоюється з застосуванням саморобних ножів і заточок або робочим інструментом. При цьому досить часто вбивства інсценуються під нещасні випадки.

§2. Невідкладні початкові слідчі дії та їх взаємодія з режимними й оперативно-розшуковими заходами

Основним завданням невідкладних слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених в УВП, має бути вживання необхідних слідчих заходів для

розкриття злочину і розшуку особи, що вчинила злочин, а при її виявленні – затримання винного. Водночас, вони спрямовані на встановлення і закріплення слідів злочину як основних речових доказів.

Затримка з проведенням слідчих і оперативно-розшукових заходів з розкриття злочинів, вчинених в УВП не допускається. Злочинці, залишаючись невстановленими і неізолюваними, чинять протидію оперативному, слідчому апарату (заякують свідків, знищують або фальсифікують речові докази тощо).

Крім цього, з часом втрачаються сліди злочину і речові докази, свідки забувають деталі відомих їм епізодів скоєного злочину, злочинці можуть звільнитись з УВП і виїхати в невідомому напрямку, в тому числі і за межі України.

Тому, отримавши повідомлення про скоєння злочину, адміністрація УВП повинна вжити всіх заходів, що залежать від неї для того, щоб по «гарячих слідах» розкрити злочин або встановити місцезнаходження особи, що зникла. Для забезпечення комплексу заходів з розкриття злочинів поряд з діями слідчого, оперативного складу повинні залучатися й інші служби УВП (ЧПНУ (черговий помічник нагляду установи), молодші інспектори з нагляду, начальники відділень та ін.). Вмілий розподіл між ними обов'язків з розкриття злочинів (по встановленню місцезнаходження засудженого), а також тісна взаємодія частин і служб УВП з підрозділами внутрішніх військ, ГУВС (головного управління внутрішніх справ) і, зокрема, залучення спеціалістів Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (НДЕКЦ) в період проведення відповідних слідчих і оперативно-розшукових заходів значно полегшує проведення цих заходів, які спрямовані на розкриття злочину.

Організація і тактика розкриття злочинів у кримінально-виконавчій системі, особливо в період першочергових слідчих і оперативно-розшукових заходів, залежить від багатьох обставин.

Обставини, від яких залежить розкриття злочинів:

- спосіб скоєння злочину;
- місце скоєння злочину (господарчий двір, промислова зона, адміністративний корпус тощо);
- наявність засобів скоєння злочину (холодної, вогнепальної зброї, знарядь злочину та їх заготовок тощо);
- причини і умови, що сприяли скоєнню злочину.

У тих випадках, коли злочин вчинено в умовах очевидності, а також, коли потерпілий живий і може назвати злочинця, особливих труднощів у розкритті злочинів не виникає. При правильній організації дій чергових частин, що перші отримують повідомлення про скоєння злочину, нерідко вдається до прибуття оперативно-слідчої групи встановити особу потерпілого, обставини події, затримати та ізолювати злочинця.

Труднощі в основному виникають лише при з'ясуванні істинних мотивів скоєння злочину, так як злочинці заявляють, що злочин скоєно в результаті необхідної оборони або відбиття спроби потерпілого вчинити акт мужолозтва і т. ін. У таких випадках істинні мотиви з'ясовуються шляхом аналізу обстановки на місці події, допиту свідків, збору даних, що характеризують потерпілого і злочинця, а також проведенням оперативних заходів.

Іншу методику необхідно застосовувати при розкритті злочинів в УВП, скоєних в умовах неочевидності або зникнення засудженого, коли є підстави підозрювати, що злочин скоєно групою засуджених.

Зважаючи на це, коло першочергових слідчих дій, а також їх послідовність мають бути індивідуальними до кожної справи і зумовлені обставинами конкретного злочину, які стали відомі із повідомлення і матеріалів, отриманих органом розслідування (дівання) на момент вирішення питання про порушення кримінальної справи.

Найбільш типові першочергові слідчі дії:

- огляд місця події;
- огляд засобів вчинення злочину;
- допит свідків і потерпілого;
- призначення судово-медичної експертизи;
- допит підозрюваного;
- огляд одягу, предметів і документів підозрюваного;
- проведення обшуку, виїмки;
- проведення очної ставки.

Послідовність проведення вказаних слідчих дій в УВП може бути різною, порівняно з послідовністю проведення слідчих дій не в УВП .

Так в УВП, після отримання повідомлення про скоєння злочину поряд з наданням допомоги потерпілим можуть бути вжиті заходи і для їх ізоляції від інших засуджених. Проводиться невідкладний огляд місця події саме тому, щоб виключити можливість внесення будь-яких навмисних змін у слідову картину і в обстановку зі сторони засуджених.

По факту скоєння злочину в УВП, як правило, вже на початковій стадії розслідування відома особа, яка скоїла злочин. Із практики відомо, що у більш ніж 80% вивчених кримінальних справ підозрюваний був уже відомий на момент порушення кримінальної справи. Тому в числі першочергових, поряд з перерахованими вище, проводяться і такі слідчі дії, як затримання і допит підозрюваного, огляд його одягу і спального місця на виробничій зоні та ін.

Розглянемо більш детально особливості тактики першочергових слідчих дій при розслідуванні злочинів, скоєних в УВП.

1. Огляд місця скоєння злочину

Метою огляду місця скоєння злочину є вивчення обстановки, виявлення, фіксація і вилучення слідів злочину, злочинців й інших осіб, які були свідками чи очевидцями, отримання бездоганних фактів, щоб все це в своїй сукупності дало можливість пізнати механізм вчинення злочину, виявити осіб, що причетні до скоєння злочину і успішно розкрити його.

При огляді місця події звертається увага на:

- місцезнаходження осередку місця злочину (у житловій чи промисловій зоні, в житловій секції гуртожитку, підсобному приміщенні, в цеху та ін.);
- стан обстановки на місці події, характер внесених у неї змін;
- наявність слідів і речових доказів (взуття, предметів, одягу і його частин, інструменту тощо), їх особливостей, що вказують на перебування тут певних осіб, а також положення різних предметів у момент скоєння злочину;
- виявлення, фіксацію і вилучення слідів боротьби, крові, сторонніх предметів, що залишились на місці події.

Для нанесення ушкоджень нерідко використовуються предмети, що випадково опинились на території УВП, або які застосовувались для ремонтних і інших робіт, але не були прибрані своєчасно, це насамперед сокири, молотки, викрутки та інший робочий інструмент. Із практики відомо, що близько 4 % таких засобів ще до вчинення злочину були викрадені засудженими у представників адміністрації.

2. Огляд засобів скоєння злочину

При огляді названих вище предметів звертається увага на наступне:

- назва предмета;
- характер предмета та його призначення;
- загальні ознаки (розмір, форма, колір, спосіб виготовлення);
- індивідуальні особливості, що вказують на їх належність і джерела походження;
- наявність слідів (крові, ніг, рук, зубів, знарядь злочину, частин одягу та інші), що залежно від обставин справи, можуть мати значення для виявлення особи, яка вчинила злочин.

3. Допит свідків і потерпілого

Допит свідків та потерпілого проводиться за загальними правилами проведення цієї слідчої дії, яка закріплена відповідними нормами КПК України. У якості свідків, перш за все, допитуються очевидці скоєного злочину, тобто особи, які знаходились на місці події або були в безпосередній близькості від неї в момент скоєння злочину. Приблизно половина з них (46 %), виходячи з аналізу свідчень за вивченими кримінальними справами, у названій ситуації вели себе пасивно.

При оцінці свідчень слід враховувати, що допитувані намагаються в названих ситуаціях показати себе в більш вигідному стані, але все ж у процесі розслідування свідки в більшості випадків (82 % вивчених кримінальних справ) давали свідчення, які в тій чи іншій мірі могли бути використані для викриття обвинувачених, а по 19 % справ давали суперечливі або нейтральні свідчення.

Водночас, приблизно у 43 % вивчених справ тілесні ушкодження були спричинені при відсутності свідків-очевидців. У таких випадках необхідно допитувати осіб, що перші виявили потерпілого або тих, які були встановлені в ході огляду місця скоєного злочину. У якості свідків слід також допитувати засуджених, яким відомо про взаємовідносини потерпілого і особи, яка скоїла злочин, або яким потерпілий розповідав про обставини скоєння злочину.

У ході допиту свідків обов'язково повинні вживатися заходи для з'ясування характеру дій кожної особи, яка знаходилась на місці злочину в момент, що безпосередньо йому передує. Заслужує на увагу встановлення факту сварки, бійки між засудженими, приводу, що послужив до їх початку, поведінки самого потерпілого в цей момент. Нерідко сам потерпілий був ініціатором бійки або спровокував її своєю неправомірною поведінкою.

Під час організації і проведення допиту перш за все слід звернути увагу на визначення послідовності допиту тих з них, хто, з одного боку, виходячи з матеріалів справи, найбільш обізнаний про обставини спричинення тілесних ушкоджень, з іншого боку – хто з урахуванням своєї характеристики, поведінки в УВП, взаємовідносин з іншими засудженими та інших обставин зміг би правдиво розповісти про це.

Перед допитом свідків необхідно передбачити можливі випадки їх відмови від дачі свідчень, або дачі таких свідчень, які не відповідають дійсності.

Для визначення тактики допиту таких свідків необхідно зібрати хоча б мінімум відомостей про їх особу, поведінку, ставлення до праці та ін. Допомогу слідчому в цій частині можуть надати начальники відділень та оперуповноважені оперативних відділів. З цією ж метою необхідно ширше використовувати і наявні в УВП на кожного засудженого документи: особова справа, картки індивідуальної виховної роботи та інші документи залежно від конкретних обставин.

Допит потерпілого проводиться одразу ж після прийняття рішення про порушення кримінальної справи. Результати такої слідчої дії здебільшого служать основою для визначення спрямованості розслідування.

Якщо ж провести допит з потерпілим неможливо, то не слід відмовлятися хоча б від бесіди з ним, після надання йому необхідної медичної допомоги.

Свідчення потерпілого зі справ цієї категорії нерідко можуть бути єдиним джерелом, яке дає можливість отримати з достатньою повнотою фактичні

дані щодо всіх обставин (або у переважній більшості) розслідуваної події. Слід враховувати, що потерпілий, інколи будучи учасником яких-небудь неправомірних дій, які передують скоєнню злочину, або, сподіваючись у подальшому самостійно розправитись з «кривдником» – відмовляється від свідчень. Особливо, коли до проведення допиту на нього чинився будь-який вплив з боку підозрюваного або інших засуджених з числа його оточення.

Рекомендується не відкладати проведення допиту потерпілого, використовуючи цей прийом для отримання більш повних свідчень безпосередньо після скоєння злочину. У цей період він, як правило, ще не оцінив значення своїх свідчень для справи, на нього ще не встигли вплинути інші особи.

Для переконання допитуваного в необхідності дачі свідчень можуть бути використані тактичні прийоми, засновані на роз'ясненні значення успішної боротьби зі злочинністю та небезпеки для самого потерпілого в разі несвоєчасного викриття злочинця, який може скоїти новий злочин.

При допиті потерпілого необхідно з'ясувати: хто і коли скоїв щодо нього злочинне посягання, при яких обставинах воно мало місце, якими засобами воно скоєно, хто з засуджених був присутній у момент скоєння злочину або міг спостерігати його, чи чинив потерпілий опір і які сліди могли залишитися на тілі чи одязі злочинця. Якщо в скоєнні злочину брало участь декілька осіб, що спричинили різні за тяжкістю тілесні ушкодження, при допиті потерпілого необхідно з'ясувати, які з них нанесені з самого початку, хто їх здійснив, обставини появи інших поранень, яким чи якими знаряддями вони наносились.

4. Призначення судово-медичної експертизи

Призначення експертизи має певну специфіку. Остання обумовлена тим, що у згідно з КПК України ця процесуальна дія є обов'язковою для встановлення характеру тілесних ушкоджень. Для проведення експертизи направляється сам потерпілий і його історія хвороби. Якщо потерпілий знаходиться в лікарні, то експертизу краще провести там.

З погляду методики неправильною є практика, коли проведення експертизи відкладається до повного одужання потерпілого, а також проведення її на підставі поданих медичних документів.

Безпосередньо оглядаючи потерпілого, звичайний лікар може не звернути увагу на незначні ушкодження, які не впливають на хід лікування і тому він їх не описав в історії хвороби. У той же час для слідчого вони можуть мати безсумнівний інтерес, оскільки невеликі подряпини, гематоми, незначні поверхневі рани можуть вказувати на окремі обставини спричинення тілесних ушкоджень (вчинення опору, захисту, відбивання) тощо.

Зазвичай на вирішення судово-медичної експертизи виносять наступні питання:

- який ступінь тяжкості тілесних ушкоджень;
- яким знаряддям спричинені тілесні ушкодження, його особливості, чи не нанесені вони потерпілому конкретним знаряддям, наприклад, вилученим у підозрюваного;
 - механізм утворення ушкоджень (взаєморозташування потерпілого і нападника в момент нанесення ушкоджень, яке з них було нанесено першим, тяжкість кожного з них, чи здійснені ушкодження за обставин, на які вказував потерпілий, чи не є певні з них слідами боротьби чи самооборони);
 - давність нанесення тілесних ушкоджень, чи відповідає давність нанесення тілесних ушкоджень терміну, що вказав потерпілий;
 - чи не міг потерпілий сам спричинити собі наявні ушкодження.

Серед ознак, що свідчать про тяжкість тілесних ушкоджень, особливе місце займає «непоправне спотворення обличчя». Питання про те, чи є ушкодження такими, що спотворюють обличчя (нівечать зовнішність) потерпілого, зрештою вирішується судом.

5. Допит підозрюваного

Допит підозрюваного – одна з невідкладних слідчих дій, проводиться одразу ж після затримання підозрюваного.

Загальний порядок його проведення регламентується кримінально-процесуальним законодавством України. На початку допиту підозрюваному повідомляється, у скоєнні якого злочину він підозрюється, роз'яснюються його права, а потім йому пропонується дати свідчення по суті виниклої підозри, про що робиться запис у протоколі допиту.

Одночасно з проведенням слідчих дій для з'ясування обставин злочину на цій стадії вживаються і заходи оперативно-розшукового характеру.

Оперативно-розшукові заходи проводяться з метою встановлення:

- засуджених, причетних до скоєння злочину;
- передбачених знарядь скоєння злочину, місць їх зберігання і джерел отримання;
- мотивів скоєння злочину;
- дій, що передували скоєнню злочину як з боку потерпілого, так і з боку підозрюваного;
- характер взаємовідносин потерпілого і підозрюваного;
- кола осіб, які можуть бути допитані в якості свідків;
- обсяг свідчень, які вони можуть надати та ін.

6. Огляд одягу, предметів і документів підозрюваного

Характер подальших слідчих дій зумовлений, як правило, вихідними даними, отриманими у результаті початкових слідчих дій. Якщо підозрюваний не був встановлений на початковому етапі розслідування, то подальші слідчі дії направлені на вирішення цього завдання. Якщо у результаті проведення

слідчих дій особу, яка скоїла злочин, встановлено, то метою подальшого розслідування є встановлення форми його вини, причетності до скоєння злочину інших осіб та ін.

На цій же стадії розслідування повинна бути закінчена робота з перевірки усіх висунутих раніше версій.

Для встановлення окремих обставин можливе призначення трасологічних, дактилоскопічних, почеркознавчих, балістичних та інших видів криміналістичних експертиз.

Саме на цій стадії розслідування проводиться огляд одягу, предметів і документів. Під час таких оглядів можуть бути додатково виявлені предмети, а нерідко різноманітні документи, що мають відношення до скоєного злочину підозрюваним (обвинуваченим). Частіше це записки, які пишуть особи, що скоїли злочин, потерпілим, свідкам, іншим учасникам процесу. Усі подібні об'єкти підлягають огляду, дослідженню і долученню до кримінальної справи.

7. Проведення обшуків, вїмок може проводитись за необхідності виявлення, вилучення і дослідження додаткових доказів, які можуть бути отримані і долучені до матеріалів кримінальної справи.

8. Очна ставка проводиться для встановлення протиріч у свідченнях раніше допитаних осіб. Причому, згідно з КПК України, метою її є усунення не будь-яких, а істотних протиріч. Вирішуючи питання про проведення цієї слідчої дії, необхідно враховувати всі обставини, наявні в розпорядженні слідчого, особливо звертати увагу на особистості засуджених, між якими планується провести очну ставку, їх характеристику, поведінку в УВП та інші обставини.

§3. Особливості методики розслідування окремих видів злочинів, скоєних в УВП

Необхідною умовою ефективної боротьби зі злочинами, скоєними в УВП, є швидке та повне їх розкриття. Несвоєчасне проведення слідчих і оперативно-розшукових заходів з розкриття цих злочинів неприпустиме, тому що злочинці, залишаючись невстановленими і неізолюваними, будуть протидіяти оперативно-слідчим групам (залякувати свідків, знищувати, фальсифікувати докази тощо). Крім того, з часом втрачаються сліди злочину і речові докази, злочинці за цей час можуть звільнитися з УВП, свідки – забути деякі деталі події злочину тощо.

Особливості розслідування вбивств.

Вбивство – це умисне або необережне заподіяння смерті іншій людині. Або вбивство – це протиправне позбавлення життя людини, яке є одним з найбільш

тяжких злочинів проти особи. Швидке і повне його розслідування, виявлення і усунення причин і умов, що сприяли скоєнню вбивства, є одним з найважливіших завдань оперативно-розшукових і слідчих органів. Навмисні вбивства нерідко ретельно і довго готуються, скоюються хитромудрими способами.

Кримінальним кодексом України передбачена відповідальність за декілька видів складів вбивств:

- умисне вбивство при обтяжуючих обставинах (ст. 115 КК);
- умисне вбивство, скоєне в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК);
- умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 118 КК);
- вбивство через необережність (ст. 119 КК);
- умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК).

Залежно від способу скоєння вбивств на основі характеру злочинних дій вбивства поділяються на:

- відкриті вбивства (скоєні особою в присутності свідків або ж за відсутності свідків, але з наступним визнанням своєї вини (явка з повинною));
- таємні вбивства (скоєні за відсутності свідків з тим, щоб приховати свою вину, так звані неочевидні злочини).

Найбільш частими приводами для порушення кримінальних справ про вбивства є повідомлення про виявлення трупа, які надійшли від засуджених, молодших інспекторів з нагляду або повідомлення медичних працівників, до яких був доставлений поранений або труп вбитого.

Організація і тактика розкриття навмисних вбивств, особливо в період здійснення початкових слідчих і оперативно-розшукових заходів, залежить від способу скоєння злочину, стану потерпілого, наявності очевидців тощо.

На початковому етапі розкриття цього виду злочину виникає, як правило, декілька версій. Наприклад, вбивство скоєно з мотивів помсти особами, які ворогували з потерпілим; вбивство скоєно з метою покриття іншого злочину; потерпілий став жертвою нещасного випадку та ін.

При побудові версій слідчі, оперативні працівники виходять з тих даних, які у них наявні. Перевіряти всі версії вони зобов'язані одночасно.

Водночас начальники відділень соціально-психологічної служби й інші працівники адміністрації проводять з засудженими бесіди, в ході яких виявляють дані про скоєний злочин, про що інформують слідчих, оперативних працівників, членів слідчо-оперативної групи.

Результати вивчення свідчать, що на практиці розслідування таких злочинів зустрічаються ситуації, коли засуджені визнають свою провину, з більшою чи з меншою повнотою розкривають обставини вчиненого діяння. Але залежно від обставин справи, особи винного, не слід виключати і такий стан, коли допитуваний не визнає себе винним. Тактика допиту в цьому випадку

базується на використанні різних прийомів, що мають на меті доказування того, що ця особа скоїла злочин: проведення очної ставки, впізнання, пред'явлення речових доказів, відтворення обстановки і обставин скоєного злочину та ін.

В ході розслідування вбивств повинні бути встановлені наступні обставини:

- факт смерті, де і коли вона настала;
- чи мав місце факт насильницької смерті;
- чи не настала смерть від природних причин;
- чи не мав місце нещасний випадок або самогубство;
- де було скоєно злочин і де були знайдені сліди злочину;
- якщо місце скоєння вбивства не співпадає з місцем виявлення трупа,

то чим викликана ця розбіжність;

- яким способом і з допомогою яких знарядь скоєно вбивство;
- який спосіб приховання злочину;
- який характер і розмір шкоди, спричиненої вбивством;
- які кваліфікуючі обставини, що сприяли скоєнню злочину;
- хто є жертвою вбивства, або проти кого був спрямований злочинний

намір;

- хто скоїв вбивство;
- якщо вбивство скоєне групою засуджених, то роль кожного з них;
- які мотиви і мета злочину;
- форми вини злочинця;
- причинний зв'язок між діями чи бездіяльністю винного і смертю по-

терпілого.

Першочерговими слідчими діями є огляд місця події і трупа, допит очевидців, свідків, допит потерпілого (якщо потерпілий залишився живим), проведення судово-медичної експертизи.

Особливості розслідування тілесних ушкоджень.

Розслідування справ про спричинення тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень віднесено до компетенції слідчих органів МВС та прокуратури (ст.ст. 121–124 КК).

Підставою для порушення цих справ є:

- заяви потерпілих, їх родичів, знайомих;
- повідомлення посадових осіб;
- безпосереднє виявлення слідів злочину засудженими і молодшими інспекторами з нагляду;
- повідомлення медичних працівників.

На медперсонал покладено обов'язок повідомляти в оперативно-режимні апарати про всі випадки звернення за медичною допомогою осіб з ножовими

пораненнями, іншими тілесними ушкодженнями, якщо є підстави вважати, що ці ушкодження пов'язані зі скоєнням злочину. Більшість цих злочинів стають відомими в результаті отримання повідомлень з медчастини.

У багатьох випадках підозрюваний, визнаючи факт спричинення тілесних ушкоджень потерпілому, дає свідчення про свої дії в момент спричинення цих ушкоджень і не намагається приховувати намір скоєння цього злочину, особливо, якщо він викликаний неправомірними діями самого потерпілого, у випадку його смерті або коли перевірка його свідчень в цій частині неможлива.

Такі свідчення повинні детально фіксуватися з максимальною їх деталізацією при допиті. Тим більше, що в окремих випадках сама локалізація ушкоджень на тілі потерпілого дає уявлення про застосування засобів, способів і прийомів їх нанесення, які в своїй сукупності з іншими обставинами дозволяють зробити висновок і про характер психічного відношення підозрюваного до смерті потерпілого, а в кінцевому рахунку – про форму провини.

Встановлення самого факту нанесення ушкоджень потерпілому, в тому числі і тих, що спричинили його смерть, труднощів, як правило, не викликають. Набагато важче встановити обставини, які дозволяють визначити роль кожного з учасників та індивідуалізувати їхню провину, а також обставини, які передували і нерідко послужили приводом до скоєння злочину.

У процесі розслідування нанесених тілесних ушкоджень підлягають доказуванню наступні обставини:

- наявність, характер і ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, зокрема, які тілесні ушкодження спричинено, чи є вони небезпечними для життя;
- який спосіб спричинення ушкодження;
- яким знаряддям злочину спричинено ушкодження;
- чи не скоєно це діяння в стані необхідної оборони, або при перевищенні її меж, або при крайній необхідності;
- кому спричинено ушкодження і який розмір шкоди, спричиненої потерпілому;
- час, місце, спосіб спричинення тілесних ушкоджень;
- хто спричинив тілесні ушкодження, спричинені вони навмисно чи з необережності;
- які мотиви і мета скоєння злочину;
- чи не скоєне тілесне ушкодження в стані сильного душевного хвилювання та ін.

З'ясовуються також обставини, які пом'якшують або обтяжують відповідальність обвинуваченого. Для визначення ступеня тяжкості ушкоджень і розміру шкоди, спричиненої злочинцем, необхідно в процесі розслідування

встановити, чи не є тілесні ушкодження небезпечними для життя або такими, що спричинили втрату зору, слуху або будь-якого органу, або втрату органом його функцій, душевної хвороби, розладу здоров'я, поєднаного зі стійкою втратою працездатності, переривання вагітності, непоправне знівечення обличчя та ін.

Встановлюється тривалість розладу здоров'я, а також матеріальна шкода, яку поніс потерпілий в результаті злочину. Підлягають доказуванню також обставини, які сприяли скоєнню злочину.

Особливості розслідування зґвалтувань та інших статевих злочинів.

Зґвалтування, примушення жінки до вступу в статевий зв'язок, розбещення неповнолітніх, мужолозтво належать до злочинів, які спрямовані проти статевої недоторканості особи. Кваліфікуюча ознака злочинів – фізичне або психічне насильство над людиною з метою задовольнити своє сексуальне бажання. У зв'язку з цим, а також залежно від виду злочину, визначається коло обставин, які підлягають з'ясуванню і доказуванню в процесі розслідування.

До обставин, які необхідно встановити належать :

- факт статевого злочину, чи скоєний він у дійсності, чи має місце інсценування;
- у чому виразилось насильство по відношенню до жертви, чи застосовувались які-небудь засоби для приведення жертви в безпорадний стан – спиртні напої, наркотики, сильнодіючі медпрепарати та ін.;
- де, коли, за яких обставин скоєно статевий злочин;
- наслідки насильства, чи спричинена і яка саме матеріальна шкода;
- характеристика жертви статевого злочину (стать, вік, стан здоров'я, досягнення статевої зрілості, розумовий розвиток та інші дані);
- характеристика злочинця (відношення до жертви, вік, спосіб життя, наявність судимості, стан здоров'я, психіки);
- скільки осіб брало участь у скоєнні злочину, роль кожного з них, наявність попередньої змови;
- обставини виникнення наміру, підготовки і приховання слідів злочину;
- кому відомо про статевий злочин;
- які обставини сприяли скоєнню статевого злочину та деякі інші.

Планування початкового етапу розслідування багато в чому залежить від змісту первинної інформації і результатів її перевірки. При цьому можливі наступні ситуації:

- гвалтівник невідомий жертві і після скоєння злочину втік;
- гвалтівник невідомий жертві, але затриманий відразу ж після скоєння злочину;
- гвалтівник відомий жертві та ін.

Огляд місця події проводиться залежно від стану потерпілої і її свідчень. Завдання огляду полягає у встановленні наступного:

- чи відповідає це місце свідченням потерпілої або особи, яка заявила про злочин, і якщо ні, то в чому розбіжність;
- які сліди та інші наслідки вказують на скоєння статевого злочину;
- чи є ознаки, що свідчать про інсценування статевого злочину;
- які речові докази можна використати для розшуку і викриття злочинця;
- які особливості місця події можуть бути використані для встановлення свідків та ін.

У справах про статеві злочини частіше за все призначаються криміналістичні, судово-медичні, судово-психіатричні експертизи та деякі інші.

Судово-медичною експертизою встановлюється:

- характер і тяжкість тілесних ушкоджень;
- механізм їх утворення;
- порушення цнотливої плівки;
- можливість скоєння статевого акту без її порушення;
- групова приналежність сперми, крові, слини;
- наслідки зґвалтування.

Кримінальні справи щодо розбещення неповнолітніх порушуються на основі заяв потерпілих, їх родичів, адміністрації шкіл і лікувальних закладів.

Розслідуючи їх, необхідно з'ясувати:

- у чому полягає розбещення;
- де і коли вони мали місце;
- який соціальний образ злочинця;
- чи був намір на розбещення потерпілих;
- чи не пов'язані такі дії з іншими злочинами та ін.

У таких справах, як правило, призначається судово-медична експертиза, на вирішення якої виносяться питання про досягнення статевої зрілості потерпілим, наявність слідів статевих зносин, тілесних ушкоджень та ін.

§4. Попередження скоєння злочинів в УВП

Профілактика скоєння злочинів в УВП починається з цілеспрямованої діяльності всіх структурних підрозділів установи під керівництвом режимних апаратів з виявлення обставин, які сприяють скоєнню злочинів, і вживання відповідних заходів щодо їх усунення.

Важливим завданням розслідування злочинів, скоєних в УВП, є виявлення причин і умов, що сприяли скоєнню злочинів. Необхідність виявлення

причин і умов скоєння злочину витікає з вимоги норм Кримінально-процесуального кодексу України.

Під причинами злочину слід розуміти сукупність антисупільних поглядів, навичок, традицій правопорушника, а також несприятливі умови розвитку особи, які їх сформували. Антисупільні погляди особи і зовнішні обставини, які зумовили їх виникнення (з подальшим негативним розвитком), виступають в якості основної причини скоєння злочинів, в тому числі і в УВП.

Причини злочину та умови, які сприяли його вчиненню, входять до предмета доказування в кожній кримінальній справі. Дослідження обставин справи не є всебічним і повним, якщо не виявлені причини та умови вчинення злочину. Така прогалина може бути підставою для повернення справи на додаткове розслідування або новий судовий розгляд.

Діяльність слідчого щодо попередження злочинів в УВП у процесі досудового розслідування кримінальної справи здійснюється в двох напрямках:

- 1) швидке і повне розслідування самого факту злочину;
- 2) виявлення обставин, причин і умов, що сприяли скоєнню злочину, і вживання необхідних заходів щодо їх усунення.

Швидке і повне розслідування злочинів – важливий напрямок профілактики їх скоєння. Адже необґрунтоване затягування строків провадження у справах про злочини, скоєні в УВП, може призвести в окремих випадках і до втрати доказів. При цьому необхідно враховувати контингент потерпілих, свідків, очевидців у справі, оскільки основну масу їх складають засуджені. Нерідко під тиском (психічним, а то і фізичним) найближчого оточення обвинуваченого засудженого свідки скоєного злочину змінюють свої свідчення на його (обвинуваченого) користь або зовсім відмовляються від них. Тому слідчий, крім прискорення дізнання і слідства, повинен вжити необхідних заходів і до нейтралізації негативного впливу, який здійснюється на свідків злочину.

Крім того, важко забезпечити виховний і профілактичний ефект покарання, якщо він настає через півроку, рік або й більше після скоєного, а часто вже й забутого злочину.

Відмічений недолік, що пов'язаний з недотриманням кримінально-процесуальних строків провадження справ, можна пояснити двома причинами:

- незнання окремими співробітниками УВП, що проводять дізнання на початковому етапі, норм КПК України;
- неналежна організація взаємодії слідчих з оперативно-режимними апаратами УВП.

Таким чином, своєчасне проведення необхідних слідчих дій і передача справи за підслідністю в найкоротші строки могли б здійснити суттєвий вплив на попередження злочинів в УВП.

Щодо другого напрямку профілактики злочинів в УВП – виявлення обставин, причин і умов, що сприяли скоєнню злочину, і вживання необхідних заходів щодо їх усунення – то в цьому напрямку діяльності слідчих відмічається недостатній вплив на профілактику злочинів в УВП. Але разом з тим, відповідно до КПК України, слідчі органи визнаються особливим суб'єктом попереджувальної діяльності і виконують самостійну профілактичну функцію з виявлення і усунення причин і умов, що сприяли скоєнню злочинів.

У процесі дізнання або досудового слідства слідчому необхідно встановити всю сукупність обставин, що сприяли скоєнню злочину, не обмежуючись лише деякими з них, а також уточнити, в якій конкретній формі вони проявились і з чиєї вини не були своєчасно усунені.

В предмет доказування обов'язково включаються:

- встановлення мотивів скоєного та зв'язків учасників злочину;
- обставини формування злочинної групи (якщо така мала місце), місця її збору;
- способи скоєння і приховання злочину;
- джерела надходження зброї або знарядь злочину;
- обставини, які призвели учасників злочину перед його скоєнням в стан сп'яніння (якщо таке мало місце);
- причини, через які відповідні органи не змогли попередити або припинити скоєння злочину.

Встановлення і з'ясування цих питань є обов'язком слідчого та особи, яка проводить дізнання чи досудове слідство. При цьому необхідно відмітити, що для виявлення обставин, які сприяли скоєнню злочину, як правило, не потрібне проведення яких-небудь додаткових слідчих дій. Вони встановлюються одночасно з отриманням фактичних даних, які характеризують сам злочин шляхом проведення допитів потерпілих, свідків, обвинуваченого та інших слідчих дій.

Водночас розслідування злочинів, скоєних в УВП, має свої особливості, які вимагають від слідчого знання специфіки діяльності цих установ, психології засуджених і процесів, що проходять у середовищі засуджених. Тільки при дотриманні цих вимог діяльність слідчого з виявлення причин і умов скоєння злочину дасть позитивний ефект.

Встановивши причини і умови, що сприяли скоєнню злочину, орган дізнання, прокурор чи слідчий, відповідно до КПК України вносить подання до начальника УВП про вживання заходів для усунення цих причин і умов. Цей документ є застереженням для адміністрації і повинен бути ефективним засобом запобігання злочинам і зміцнення законності в УВП.

Подання, як правило, вноситься після закінчення досудового слідства, але в невідкладних випадках це може бути зроблено в ході розслідування справи. Не пізніше, як у місячний термін після подання, має бути вжито необхідних заходів і про результати повідомлено особу, яка надіслала подання.

Аналіз архівних кримінальних справ дозволяє зробити висновок, що на виникнення криміногенних ситуацій у середовищі засуджених, які закінчуються скоєнням злочину, прямо впливають наступні обставини:

- погана ізоляція і нагляд за засудженими, що робить можливим проникнення до них спиртних напоїв (стан сп'яніння різко підвищує конфліктність цих осіб тощо), дозволяє їм виготовляти і зберігати різноманітні заготовки, заточки, ножі та ін., які полегшують скоєння злочину;
- негативні соціально-психологічні явища, що полягають в існуванні у середовищі засуджених традицій і неформальних норм поведінки (розв'язання бійки через образу словами, що мають принизливе значення в субкультурі засуджених);
- низька етична культура і свідомість засуджених, що тягне за собою численні конфліктні ситуації.

Практика розслідування злочинів, скоєних в УВП, виробила цілий ряд заходів, проведення або втілення в життя яких буде позитивно впливати на рівень злочинності в УВП. До таких заходів належать:

- 1) належне проведення індивідуальної і масової виховної роботи (роз'яснення засудженим норм чинного законодавства, проведення правової культури і пропаганди, проведення тематичних вечорів на теми про недопущення скоєння злочинів та ін.);
- 2) організація показових виїзних засідань судів з розгляду кримінальних справ про злочини, скоєні в УВП;
- 3) всіх порушників (без виключення), які зловживають вимогами режиму утримання, притягувати до дисциплінарної відповідальності;
- 4) виключення можливості користування засудженими без виробничої необхідності гострим (заточеним) обладнанням, що дозволить виключити можливість виготовлення засудженими різного роду штирів, пик, холодної зброї тощо;
- 5) підвищення стану обшукової роботи, яка проводиться в УВП, що надасть змогу виявляти приготування засудженими до скоєння злочину;
- 6) усунення недоліків у сфері ізоляції і нагляду за засуджених, що виключить можливість проникнення до засуджених заборонених речей та ін.

Втілення в життя цих та інших заходів, безумовно позитивно позначиться на оперативній обстановці в колонії і дозволить суттєво знизити рівень злочинності в установах виконання покарань.

Контрольні запитання та завдання для самоперевірки

- Дайте криміналістичну характеристику злочинам, що скоюються за-судженими в установах виконання покарань.
- Які Ви знаєте основні типи злочинної поведінки?
- Розкрийте основні завдання, що стосуються невідкладних початкових слідчих дій.
 - Назвіть найбільш типові першочергові слідчі дії.
 - Дайте характеристику особливостям методики розслідування вбивств.
 - Які обставини повинні бути встановлені в ході розслідування вбивств?
 - Які обставини повинні бути встановлені в ході розслідування нанесення тілесних ушкоджень?
 - Які обставини необхідно встановити в ході розслідування зґвалтувань та інших статевих злочинів?
 - Які призначаються експертизи та вирішуються питання у справах про статеві злочини?
 - Розкрийте діяльність слідчого щодо профілактики скоєння злочинів в установах виконання покарань.

Література до теми: див. список рекомендованої літератури за п./№ (1, 2, 3, 5, 9, 10, 18, 19, 23, 24, 29, 33, 37, 42, 48, 49, 50).